

BESTUREN DOOR VRIJHEID: NEOLIBERAAL COMMUNITARISME EN DE VERANTWOORDELIJKE BURGER

In dit artikel wordt keuzevrijheid opgevat als bestuurstechniek. In een vorm van bestuur die neoliberaal communitarisme genoemd kan worden, fungeert keuzevrijheid als fundament van gemeenschapsvorming. Hierin staan herdefinities van burgerschap centraal. Dit artikel belicht de opkomst van neoliberaal communitarisme en illustreert het bestaan ervan binnen drie afzonderlijke beleidsvelden: veiligheid en criminaliteit, integratie en jeugd en gezin. In al deze velden convergeert een nadruk op vrijheid als het nemen van eigen verantwoordelijkheid met een communitaristische nadruk, waarbij keuzevrijheid bestaat als het nemen van eigen verantwoordelijkheid en het aldus 'spontaan' vormen van gemeenschappen die normvervaging tegengaan.

Vrijheid en de verantwoordelijke burger

Keuzevrijheid is op te vatten als een bestuurstechniek. In sociaal beleid, van lokaal tot nationaal niveau, staat tegenwoordig een bestuursvorm centraal die

**Willem Schinkel en
Friso van Houdt**

Dr W. Schinkel is als socioloog verbonden aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

F. van Houdt, MSc, is als socioloog verbonden aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

zich richt op de vrije burger, die kiest voor het opgaan in constructieve gemeenschappen en zo 'verantwoordelijk burgerschap' toont. Daarin staat vrijheid centraal als verantwoordelijkheid, als het kunnen (want: *ought implies can*) en willen opgaan in gemeenschappen die zich inzetten voor de buurt, voor de medeburger of voor de maatschappij als geheel. Parallel aan een levendig politiek debat over vrijheid en vrijheden loopt zo een milde massage van de burger in de richting van een vorm van burgerschap waarin individuele

vrijheid tot uiting komt in de verantwoordelijkheid als individu op te gaan in constructieve gemeenschappen. Gedurende de laatste decennia is die wat paradoxale combinatie van individuele vrijheid als verantwoordelijkheid en het opgaan in gemeenschappen steeds centraler komen te staan. Die combinatie leidt tot een vorm van bestuur die we hier neoliberaal communitarisme noemen. In deze bijdrage gaan we in op de kenmerken daarvan en op de manier waarop neoliberaal communitarisme een vorm van 'besturen door vrijheid' is. Hierin fungeert burgerschap, als vrije keuze voor gemeenschapsvorming, als techniek van populatiemanagement.

'Burgerschap' is een thema dat terug is van weggeweest (Van Houdt en Schinkel, 2009). Niet alleen is burgerschap gaan domineren in het denken over integratie; het is ook steeds centraler komen te staan in sociaal beleid. Op beide terreinen is het minder het formele burgerschap dan het morele burgerschap dat centraal staat (Schinkel, 2007; 2009a). En op beide terreinen betekent dit dat de herijking van burgerschap het effect heeft van het scheiden van de goede burger en de slechte 'inactieve', 'niet geïntegreerde', 'afzijdige' of 'risico'-burger. Dat betekent dat de vrijheid die gezien wordt als kenmerkend voor de burger in een moderne democratie steeds opnieuw garticuleerd wordt en zo een steeds andere rol speelt in het populatiemanagement waar burgerschap een belangrijke rol in speelt. In de volgende paragraaf gaan we in op de vraag wat het betekent dat 'via' vrijheid bestuurd wordt. Vervolgens zullen we de kenmerken schetsen van neoliberaal communitarisme als een bestuursrationaliteit volgens welke de burger via diens vrijheid bestuurd wordt. Ten slotte zullen we de opkomst

en de verschijningsvormen van neoliberaal communitarisme illustreren aan de hand van een historische bespreking van enkele centrale beleidsterreinen.

Besturen door vrijheid: neoliberaal communitarisme

Vrijheid, in welke vorm dan ook, is het resultaat van controle. Het is iets wat het gevolg is van een bestuur. Dat kan een vorm van zelfbestuur zijn. Zo is bij Immanuel Kant de vrijheid een faculteit die het handelen volgens de morele wet mogelijk maakt. Het kan ook een collectieve vorm van bestuur zijn, zoals de staat gezien wordt als bewaker van allerhande vrijheden. Vaak aangehaalde

Individuele vrijheid als verantwoordelijkheid

voorbeelden van zulke bestuurslogica's zijn het liberalisme, (neo)republika-nisme en het communitarisme (zie bijvoorbeeld Van Gunsteren, 1998). Het gaat dan om de klassieke politieke filosofieën waarin de relatie tussen overheid en burger op een specifieke manier geconcipieerd wordt. Een alternatief perspectief is geformuleerd door Michel Foucault, en in onze beschrijving van neoliberaal communitarisme zijn we door zijn perspectief geïnspireerd. Foucault stelde dat de klassieke politieke filosofieën al te zeer van geïdealiseerde verhoudingen uitgingen en dat ze bovendien te zeer gefixeerd waren op het abstracte begrip soevereiniteit, zonder te letten op de concrete vormen waarop populaties van burgers bestuurd werden. Hij stelde voor te letten op wat hij gouvernementaliteit noemde: een bestuursrationaliteit die zich niet beperkt tot het formeel vast-

stellen van de relatie tussen overheid en burger maar die een ensemble aan instituties doortrekt en waarbinnen dus publieke en private actoren samenwerken. Foucault zelf definieerde 'gouvernementaliteit' in termen van het ensemble aan onder meer instituties, procedures en calculaties via welke een machtsvorm operatief is die de populatie als object heeft (Foucault, 1991: 102). Gouvernementaliteit, dat we hier zullen vertalen met 'bestuursrationaliteit' heeft betrekking op het bestuurbaar maken van een populatie door middel van achterliggende strategieën, politieke programma's en technieken (Foucault, 2007: 35; vgl. Donzelot, 1979: 77; Van Houdt, 2009). Strategieën zijn te zien als de meest algemene ideeën

Verantwoording nemen voor de risicoburger

die een bestuursrationaliteit kenmerken zoals liberalisme, republikanisme, communitarisme of neoliberalisme. Politieke programma's zijn de praktische beleidsomkaderingen van de objecten. Via politieke programma's vinden 'problematisaties' plaats die aanleiding geven tot 'interventies' door technieken. Technieken grijpen de geproblematiseerde objecten aan en trachten een populatie concreet bestuurbaar te maken (vgl. O'Malley, 1992; Rose, O'Malley en Valverde, 2006). 'Bestuur' krijgt bij Foucault zo een bredere en meer diffuse maar tegelijkertijd veel praktischer connotatie dan we doorgaans gewend zijn. Het gaat in dit perspectief, dat aanleiding heeft gegeven tot een stroom aan 'governmentality-studies', om het 'hoe' van het besturen (Dean, 1999: 2).

Voor Foucault is het neoliberalisme zo bezien niet een doctrine die de verhouding tussen overheid en markt op een bepaalde manier definieert, maar een vorm van bestuursrationaliteit waarbij individuele vrijheid een van de cruciale aanknopingspunten van bestuur is. In het neoliberalisme wordt die samenleving bestuurd door een aangrijpen op de individuele vrijheid die niet, zoals in het liberalisme, als natuurlijke gegevenheid beschouwd wordt (zoals ook bij Kant), maar die als resultaat van een juridische constructie gezien wordt (Foucault, 2004: 167). Het wordt zo mogelijk om een populatie te ordenen via een allocatie van verantwoordelijkheden die mogelijk is op basis van de bestuurlijke constitutie van een vrij subject. Dat betekent concreet gezegd dat bestuurd wordt vanuit de gedachte dat individuen zichzelf besturen. Daarbij wordt de vrijheid van het individu onderhevig aan controle en calculatie: de risicoburger is een burger die statistisch gezien gevaar loopt geen verantwoordelijkheid te kunnen nemen en waarvoor dus alternatieve technieken (tegenwoordig bijvoorbeeld variërend van interventieteams tot heropvoedingscursussen) ingezet moeten worden. Bij het besturen door vrijheid is vrijheid 'the name we give today to a kind of power one brings to bear upon oneself, and a mode of bringing power to bear upon others' (Rose, 1999: 96).

Dominant in de manier waarop, op het niveau van de 'strategieën', gedacht wordt over de relatie tussen burger en overheid, is de verantwoordelijkheid van de burger. Dat behelst een zeer bepaalde manier van vrijheidsconstitutie. Vrijheid betekent hier: het zich inzetten van het individu voor de algemene zaak. En zoals verwoord in de Kabinetvisie Andere Overheid:

'De rol van de overheid aan de ene kant en die van de burgers en hun organisaties, de civil society, aan de andere kant, moeten opnieuw worden vastgesteld. Dit vraagt niet alleen om een moderne visie op de taak en het functioneren van de overheid, maar ook om een eigentijds concept van burgerschap. Het kabinet denkt dan aan een burger die zelfredzaam, mondig en betrokken is, hetgeen zich niet in de eerste plaats uit in het indienen van tegen de overheid gerichte eisen, klachten en beroepen, maar veeleer in maatschappelijke zelforganisatie en initiatieven. Daarbij is het kabinet zich er van bewust dat niet alle burgers zelfredzaam zijn en sommige burgers minder mondig zijn dan andere. Voor die groepen heeft de overheid een taak om hun belangen te borgen.' (Min. BZK, 2003: 7-8).

Dit bevat in een notendop de combinatie tussen individuele vrijheid en collectieve binding die van de burger verwacht wordt. De neoliberale nadruk op de 'eigen verantwoordelijkheid' (zie ook: Ossewaarde, 2006) laat zich op paradoxale wijze combineren met een communitaristische nadruk zowel op conservatieve culturele waarden (vgl. Brown, 2006) als op gemeenschapsvorming. Neoliberaal communitarisme is een bestuursrationaliteit die in de laatste decennia is opgekomen en waarin die elementen gecombineerd worden: een nadruk op vrijheid als het nemen van eigen verantwoordelijkheid, en het nemen van eigen verantwoordelijkheid zoals het 'spontaan' vormen van gemeenschappen die normvervaging tegengaan op terreinen variërend van integratie en sociale cohesie tot veiligheid. Met behulp van een beroep op de 'civil society' wordt zo duidelijk welke burger uiteindelijk 'civil' (lees: 'actief', 'verantwoordelijk') is en welke

burger eerder een 'risicoburger' is (Van Gunsteren, 2008). Centraal daarbij staan bovendien de 'governance' van bestuursvormen, ofwel het aangaan van nauwe banden tussen burgers, marktpartijen en overheid. De ruimte tussen markt en overheid, waar bijvoorbeeld Habermas ooit veel van verwachtte, wordt zo in een wirwar van bestuurslijnen gehybridiseerd en als potentieel kritische ruimte onschadelijk gemaakt – met als common sense argument: 'Wie is er nu tegen samenwerken?'

De opkomst van neoliberaal communitarisme in politieke programma's

De opkomst van neoliberaal communitarisme laat zich goed traceren aan de hand van de geleidelijke convergentie die de beleidsterreinen veiligheid en

Eigentijds concept van burgerschap

criminaliteit, integratie en jeugd en gezin hebben ondergaan. Hierbij gaat het om de manier waarop eigen verantwoordelijkheid en gemeenschap als technieken van populatiemanagement worden ingezet.

Veiligheid en criminaliteit

Tot begin jaren tachtig van de vorige eeuw was de omgang met criminaliteit uitsluitend een verantwoordelijkheid van de staat. In deze periode echter, die samenvalt met de veronderstelde 'crisis van de verzorgingsstaat', wordt criminaliteit in het publieke discours steeds vaker geproblematiseerd. Zowel de 'subjectieve gevoelens' van onveiligheid als 'objectieve cijfers' van criminaliteit wezen op een stijging van criminaliteit

(Van Ruller, 1999). Criminaliteit werd een publiek issue. Dit gaf aanleiding tot beleid zoals het invloedrijke 'Samenleving en Criminaliteit' (ministerie van Justitie, 1985; hierna S&C). De beleidslijnen die hierin werden uitgezet domineren nog steeds de preventieve en repressieve agenda van criminaliteitsbestrijding in Nederland (Van de Bunt en Van Swaaningen, 2004). Ook Nederland heeft te maken met een 'crime predicament': de normaliteit van hoge criminaliteitscijfers en de erkenning van de beperkingen van de staat (Garland, 2001: 106). De overheid reageert hierop met verschillende technieken.

Ten eerste gaat het om een kwantitatieve en kwalitatieve verbetering van de strafrechtspleging (S&C, 1985: 35). Dit betekent het vergroten van de capaciteit van de strafrechtsketen maar ook

Van actief burgerschap naar vitale coalities

het reorganiseren van de strafrechtsketen om de ketens effectiever op elkaar aan te laten sluiten via een bedrijfsmatige aanpak (Steenhuis, 1984). Meer fundamenteel, ten tweede, is van belang de opvatting dat de rijksoverheid niet meer alleen in staat is om met het criminaliteitsprobleem om te gaan en dat individuele burgers, de samenleving, lokale overheden en de markt verantwoordelijk gemaakt moeten worden voor criminaliteitsbestrijding: 'Met de commissie-Roethof is het kabinet van oordeel dat de criminele politiek in de komende jaren gericht dient te zijn op een verdere mobilisering van individuele burgers en maatschappelijke organisaties,

waaronder de lokale overheden en het bedrijfsleven, tegen massale vormen van (kleine) criminaliteit' (S&C, 1985: 37). Deze techniek van het mobiliseren van de samenleving voor publieke taken wordt ook wel 'responsabiliseren' genoemd (Burchell, 1993: 76). Burgers en lokale overheden worden actief betrokken bij criminaliteitsbestrijding.

Een goed voorbeeld hiervan is 'Werken aan een Veiliger Rotterdam, de Aanpak: Methodiek voor Actief Burgerschap' (Gemeente Rotterdam 2009; hierna MvAB): 'De aanpak is er op gericht bewoners en het maatschappelijk middenveld meer verantwoordelijkheid te laten nemen voor de buurt of de wijk en hen in staat te stellen zelf oplossingen te vinden voor problemen in plaats van daarvoor een beroep te doen op de overheid' (MvAB: 3). Actief burgerschap neemt daarin een belangrijke plaats: de overheid neemt 'maatregelen om actief burgerschap te stimuleren. Daarbij gaat het om bewoners de ruimte te geven en te ondersteunen bij het nemen van hun eigen verantwoordelijkheid voor het verbeteren van de veiligheid in hun directe omgeving' (MvAB: 3). Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen klassieke vormen van actief burgerschap en 'vitale coalities'. Bij actief burgerschap gaat het om 'inspraak/participatie/coproductie' (MvAB: 14) ofwel 'de overheid bedenkt beleid en bewoners kunnen daarover meedenken en meepraten' (MvAB: 16). Bij vitale coalities tonen meerdere mensen actief burgerschap en komen zo samen in een actieve en verantwoordelijke gemeenschapsvorm (MvAB: 5, 10). Omdat de klassieke vormen van actief burgerschap vooral aanwezig zijn 'is er sterke behoefte aan andere vormen, meer gericht op het bereiken van andere bewoners. Vormen die meer aansluiten bij

initiatieven die mensen in een buurt zelf nemen' (MvAB: 16). Het gaat dus om vormen van bestuur via bestuursvormen van anderen, eigenlijk een besturen-op-afstand (Rose, 1999): 'De rol van de overheid bij deze coalities is er een van helpen en ondersteunen, niet van voorschrijven en overnemen' (MvAB: 16). Overigens zijn vooral jongeren en allochtonen niet te bereiken als actieve burgers (MvAB: 16). Dit betekent echter niet dat de staat terugtreedt. De overheid treedt enerzijds op een faciliterende manier op (facilitatieve responsabilisering), anderzijds op een repressieve manier (repressieve responsabilisering): 'En wanneer de context niet aanwezig is voor actief burgerschap, bijvoorbeeld omdat mensen sociale of psychische problemen hebben of omdat een gebied eerst "heroverd" moet worden, zijn andere strategieën nodig (interventieteams, hotspots, stadsmariniers enzovoort)' (MvAB: 26).

Neoliberaal communitarisme behelst enerzijds een nadruk op eigen verantwoordelijkheid en anderzijds op gemeenschap (individuele 'actieve burgers' vormen samen een 'vitale coalitie') om op afstand te sturen via vormen van zelfsturing en gemeenschapsvorming. Op deze manier vormen 'bewoners de ogen en de oren van de wijk'. Maar als de zelfsturing niet lukt of afwezig is, wanneer de eigen verantwoordelijkheid niet kan worden genomen of niet wordt genomen dan verandert het bestuur op afstand in een bestuur van heel dichtbij, namelijk in de woning en in het gezin.

Integratie

Ook in het probleemveld van de integratie van immigranten zijn belangrijke veranderingen opgetreden. In de

'Minderhedennota' van 1983 ging het vooral om sociaaleconomische integratie van immigranten waarbij de overheid de belangrijkste verantwoordelijkheid op zich nam. Hierbij ging het om 'integratie met behoud van de eigen culturele identiteit'. Immigranten werden op groepswijze aangesproken als etnische minderheden die zich moesten emanciperen.

Dit veranderde in het begin van de jaren 1990 toen een individualistische benadering werd gekozen zoals blijkt uit de beleidsdocumenten 'Contourennota Integratiebeleid Etnische Minderheden' en 'Investeren in Integratie' uit 1994 en de Wet inburgering nieuwkomers van 1998. Volgens de neoliberale strategie deed de centrale overheid een

Bewoners als ogen en oren van de wijk

stap terug en bedeelde de verantwoordelijkheid toe aan individuele migranten, decentrale overheden en de markt. Integratie werd burgerschap en individuele migranten werden allochtonen (letterlijk: mensen 'niet van deze bodem') die zelf verantwoordelijk werden gemaakt voor hun integratie (= actief burgerschap) (Ossewaarde, 2006: 110). Het uitgangspunt werd 'zelfredzaamheid'. Een belangrijke techniek om dit te bereiken was de inburgeringscursus voor zowel nieuwkomers als oudkomers, waarbij vooral opvoeders en werklozen centraal staan en gesproken wordt van verplicht inburgeren (zie ook: Coalitieakkoord Paars II, 1998: 67-69). Toch ging het hier vooral nog om de sociaaleconomische sfeer.

Vanaf 2000 werden de eisen aan allochtonen steeds verder opgeschroefd en werd de plicht tot identificatie steeds 'dikker'. Dit blijkt uit de verschillende beleidsdocumenten uit deze tijd (vgl. de Vreemdelingenwet van 2000; 'Integratie in het Perspectief van Immigratie' van 2002; de 'Contourennota' van 2004; de Wet inburgering buitenland van 2006; de Wet inburgering van 2007). Allochtonen bleven zelf verantwoordelijk om actief burgerschap te bereiken door op een markt inburgeringscursussen te kiezen en deze te volgen en voor het examen te slagen (resultaatverplichting) (Ossewaarde, 2006; Spijkerboer, 2007). Echter, allochtonen moesten nu zowel economisch integreren als cultureel integreren en kennisnemen van de Nederlandse waarden en zich met Nederland identificeren (onder andere via een naturalisatieceremonie: IND, 2009; vgl. Verkaaik, 2009).

Kiezen uit inburgeringcursussen

Het neoliberal communitarisme dat in Nederland in het veld van immigratie en integratie tot stand kwam, legt aan de ene kant de nadruk op eigen verantwoordelijkheid en marktwerking en aan de andere kant de nadruk op de Nederlandse normen en waarden en assimilatie. De nadruk op de Nederlandse normen is hierbij niet nieuw. Zo werd in de jaren 1980 ook de nadruk gelegd op het houden aan de normen van de rechtsstaat (Driouichi, 2007), echter de nadruk op waarden is er een van recenter datum. Een belangrijke vraag die hierbij opkomt is in hoeverre de over-

heid zich met waarden mag bemoeien (Spijkerboer, 2007) zeker als ze bij monde van een van haar ministers stelt dat van nieuwe Nederlanders meer mag worden geëist dan van (oude?) Nederlanders (Integratiebrief 2009: 4-5).

Jeugd en gezin

Een ander belangrijk veld van problematisering is het veld van jeugd en gezin. Sinds 2007 is er zelfs een programmaministerie van Jeugd & Gezin. In 'Alle Kansen voor Alle Kinderen: Programma Jeugd & Gezin 2007-2011' (AKAK) wordt de jeugd zowel als kwetsbaar en als bedreiging geproblematiseerd (vgl. Muncie, 2006: 772): 'Met het grootste gedeelte van de jeugd en de gezinnen gaat het goed (...) Maar tegelijkertijd mogen we onze ogen niet sluiten voor bepaalde trends die ons verontrusten zoals: het stijgend aantal meldingen kindermishandeling, kinderen met gedragsproblemen, de ongezonde leefstijl van sommige jongeren, het aantal jongeren dat niet meer naar school gaat en ook niet werkt, en de (steeds jongere) jongeren, die overlast geven' (AKAK: 5). Het politieke programma is gebaseerd op drie beleidslijnen: 'Ten eerste geven we het gezin opnieuw de belangrijkste positie die het in de opvoeding heeft. Ten tweede gaan we preventief werken; we maken een omslag naar het eerder opsporen en beter aanpakken. En ten derde zijn we de vrijblijvendheid voorbij: we laten ongewenste situaties niet voortduren (...) Dit geldt zowel voor ouders als professionals en overheden' (AKAK: 9). Hierbij wordt uitgegaan van de cijfers dat vijftien procent van de jeugd problemen heeft en dat vijf procent getypeerd kan worden als 'probleemjongere' (Ossewaarde, 2006: 123). Een van de gevolgen van de recente aandacht voor jeugd en gezin is dat in 2007 het aantal kinderen on-

der toezicht steeg met veertig procent (Buruma, 2008).

Twee goede voorbeelden van de technieken die vanuit het neoliberal communitarisme worden ontplooid zijn de Communities that Care (CtC) en de Vroegtijdige Interventie Gezinnen (VIG). In de CtC-benadering gaat het om het mobiliseren van de gemeenschap van een risicobuurt, dat is een buurt met een concentratie van problemen en risicofactoren (Steketee, Mak en Huygen, 2006). Deze risicofactoren worden gemeten via enquêtes gehouden onder scholieren. Wanneer blijkt dat er vooral risicofactoren aanwezig zijn dan wordt getracht bewoners actief te maken en de risicofactoren te verminderen en om te zetten in beschermingsfactoren voor de jeugd. Via de ene kant wordt de gemeenschap in een wijk geproblematiseerd doordat er problemen, risico's en achterstanden worden gesignaleerd maar via eigen verantwoordelijkheid en gemeenschapsvorming moeten deze problemen in een wijk weer worden opgelost.

Dat een gemeenschap niet altijd de eigen verantwoordelijkheid neemt en daardoor een problematische vorm van gemeenschap wordt waarop met een specifieke techniek geïnterveneerd moet worden, wordt goed geïllustreerd aan de hand van de Vroegtijdige Interventie Gezinnen (VIG) van de gemeente Rotterdam. De techniek van VIG is erop gericht 'een einde [te] maken aan de vaak chaotische situatie bij multi-probleem-gezinnen: door ouders weer te leren verantwoordelijkheid voor de opvoeding van kinderen op zich te nemen. Door het terugdringen en voorkomen van criminaliteit. Door het verbeteren van de kansen op de arbeidsmarkt, voor ouders en kinde-

ren. Door het bevorderen van de integratie in de samenleving.' (Gemeente Rotterdam, 2006: 1). De selectie vindt plaats op basis van signalen uit het veld (vgl. Schinkel, 2009b). Het gezin krijgt dan via drang en dwang te maken met een gezinscoach. Een gezinscoach is vierentwintig uur per dag en zeven dagen in de week beschikbaar en probeert structuur aan te brengen in het gezin (Gemeente Rotterdam, 2006: 2). Hierbij gaat het om het aanleren

Wijk lost zelf problemen op

van verantwoordelijkheid, het volgen van taalcursussen, schoonmaken, eten, opstaan, administreren en post beantwoorden. Ook anderen, zoals bureaus en woningcorporaties worden bij het gezin betrokken. Langzaam krijgen de ouders de verantwoordelijkheid terug en na zes maanden houdt de directe begeleiding van het gezin op. De normale hulpverlening neemt het dan over of men kan 'op eigen kracht verder' (Gemeente Rotterdam, 2006: 3).

Het neoliberal communitarisme dat in het veld van Jeugd & Gezin werkt legt de nadruk op allerlei gemeenschappen zoals de gemeenschap in een buurt of het gezin. Deze moeten verantwoordelijkheid nemen en worden 'geresponsabiliseerd' of worden vanwege de aanwezigheid van risicofactoren en/of 'onverantwoordelijkheid' juist geproblematiseerd. Zo leidt de strategie van neoliberal communitarisme zowel tot een responsabilisering als een problematisering van bepaalde personen.

Conclusie

Neoliberaa l communitarisme is een formule van bestuur die in specifieke programma's en in geproblematiseerde velden, zoals veiligheid en criminaliteit, integratie en jeugd en gezin, een specifieke vorm krijgt. Deze drie velden lijken steeds vaker te convergeren. Op het gebied van veiligheid en criminaliteit is de aandacht voor jongeren vanaf de jaren 1980 sterk aanwezig en dan vooral voor allochtone jongeren; op het gebied van jeugd en gezin staan vooral veiligheid en integratie centraal en op het gebied van integratie gaat het vooral om opvoeders, criminaliteit en jongeren. Binnen alle drie de velden staan dus in belangrijke mate 'allochtone

Verantwoordelijkheid van individu én gemeenschap

jongeren' centraal in beleid, alsmede de burgers die gezien worden als verantwoordelijk voor hun morele invoeging in de samenleving.

Neoliberaa l communitarisme is een paradoxale combinatie van enerzijds een nadruk op de eigen verantwoordelijkheid en anderzijds op de gemeenschap. Dit heeft gevolgen voor de manier waarop verantwoordelijkheden tussen de nationale staat, lokale overheid, markt, maatschappelijk middenveld en individuele burgers worden verdeeld. Er ontstaan allerlei vormen van samenwerkingsverbanden en netwerken met 'ketenregisseurs' en diensten onder één dak (Veiligheidshuizen en Centra voor Jeugd en Gezin). In eerste instantie lijkt het erop dat de staat vanuit de strategie

van neoliberal a communitarisme andere actoren verantwoordelijk maakt en terugtreedt. Het gaat dan om het activeren dan wel het overlaten van publieke taken aan actieve, verantwoordelijke en goede burgers en gemeenschappen. Voor een groot deel gaat het om de mobilisering van aanwezig geachte vrijheden en verantwoordelijkheden. Dat is een *facilitatieve responsabilisering* te noemen. Er is sprake van een besturen op afstand via het aansluiten bij de vrijheid, vormen van zelfbestuur en eigen verantwoordelijkheid van burgers.

Maar juist op die gebieden waar de eigen verantwoordelijkheid of de gemeenschap (of: 'sociale cohesie' of 'samenhang') verondersteld wordt niet voldoende aanwezig te zijn, neemt de staat het heft in handen. Daar is sprake van een *repressieve responsabilisering*. Daarbij gaat het inderdaad om een veronderstelling, want de vraag of de 'sociale samenhang' in minder arme buurten niet vaak lager is, blijft buiten beschouwing. Samenhang lijkt vooral te betekenen: gebrek aan problemen. Waar die wel bestaan heeft de neoliberal a communitaristische aanpak potentieel grote gevolgen. Een deel van die gevolgen betreft echter juist weer de bevolking als geheel. Interventieteams worden selectief ingezet, maar het surveilleren van de jeugd beslaat de hele bevolking (Schinkel, 2009b). Via monitors wordt het ongeborn e kind in de gaten gehouden, via interventieteams het huishouden in sommige buurten, in veiligheidsrisicogebieden de inhoud van kleding en voertuigen en via camera's de publieke ruimte. Juist het governmentality perspectief laat zich niet inzetten voor een al snel depolitiserende analyse van hedendaagse vormen van bestuur op afstand, maar is als kritisch perspectief nuttig om vrij-

heid, eigen verantwoordelijkheid, actief burgerschap, gemeenschap en sociale cohesie als bestuurs technieken te analyseren.

Literatuur

- Brown, W., American nightmare: Neoliberalism, neo-conservatism, and de-democratization, in: *Political Theory*, 34(6), 2006, pp. 690-714.
- Bunt, H. van de & R. van Swaaningen, Van criminaliteitsbestrijding naar angstmanagement, in: E. Muller (red.), *Veiligheid*, Deventer, Kluwer, 2004, pp. 661-673.
- Burchell, G., Liberal government and techniques of the self, in: *Economy & Society*, 22(3), 1993, pp. 267-282.
- Buruma, Y., De overheid achter de voordeur, in: *Nederlands Juristenblad*, 18, 2008, pp. 1-2.
- Dean, M., *Governmentality: power and rule in modern society*, Londen, Sage, 1999.
- Donzelot, J., The poverty of political culture, in: *Ideology and Consciousness*, 1979, pp. 73-86.
- Donzelot, J. en C. Gordon, Governing liberal societies – the Foucault effect in the English-speaking world, in: *Foucault Studies*, 5, 2008, pp. 48-62.
- Driouchi, F., *De casus inburgering en nationaliteitswetgeving*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2007.
- Foucault, M., Governmentality, in: G. Burchell, C. Gordon en P. Miller (red.), *The Foucault effect: Studies in governmentality*, Chicago, Chicago University Press, 1991, pp. 87-104.
- Foucault, M., *Naissance de la biopolitique : Cours au Collège de France, 1978-1979*, Parijs, Seuil/Gallimard, 2004.
- Foucault, M., *Security, Territory, Population*, New York, Palgrave MacMillan, 2007.
- Garland, D., *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*, Chicago, Chicago University Press, 2001.
- Gemeente Rotterdam, *Vroegtijdige Interventie in Gezinnen: VIG maakt – eventueel met drang en dwang – einde aan chaos bij probleemgezinnen*, Rotterdam, Gemeente Rotterdam/Directie Veiligheid, 2006.
- Gemeente Rotterdam, *Werken aan een veiliger Rotterdam, de aanpak: Methodiek voor Actief Burgerschap*, 2009, verkregen op 25-11-2009 van www.rotterdamveilig.nl/do.php?fct=pages&op=showPage&pageld=872.
- Gunsteren, H.R. van, *A theory of citizenship: Organizing plurality in contemporary societies*, Boulder, Westview Press, 1998.
- Gunsteren, H.R. van, Risicoburgers, in: Boutellier, H.R. & R. Van Steden (red.), *Veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving*, Den Haag, Bju, 2008, pp. 11-29.
- Houdt, F. van, Taking Foucault into the field: Governmentality en besturen via veiligheid en criminaliteit, te verschijnen in: *Krisis*, 2009.
- Houdt, F. van & W. Schinkel, Dimensies van burgerschap: Een historische analyse van de transformaties van het burgerschapsconcept in Nederland, *Beleid & Maatschappij*, 1, 2009, pp. 50-59.
- Min. BZK (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties), *Kabinetsvisie Andere Overheid*, Ministerie van Binnenlandse Zaken, Den Haag, 2003.
- Muncie, J., Governing young people: Coherence and contradiction in contemporary youth justice, in: *Critical Social Policy*, 26, 2006, pp. 770-793.
- O'Malley, P., Risk, power, and crime prevention, in: *Economy and Society*, 21(1), 1992, pp. 252-275.
- Ossewaarde, R., *Eigen verantwoordelijkheid: Bevrijding of beheersing?* Amsterdam, SWP, 2006.
- Rose, N., *Powers of freedom: Reframing political thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- Rose, N., P. O'Malley & M. Valverde, Governmentality, in: *Annual Review of Law and Social Science*, 2, 2006, pp. 83-104.
- Ruller, S. van, *Rapporten voor Justitie*, Nijmegen, Ars Aequi Libri, 1999.
- S&C (Ministerie van Justitie), *Samenleving en Criminaliteit; een beleidsplan voor de komende jaren*, 's-Gravenhage, Ministerie van Justitie, 1985.
- Schinkel, W., *Denken in een tijd van sociale hypochondrie: Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*, Kampen, Klement, 2007.
- Schinkel, W. De virtualisering van burgerschap en de paternalistische staat, in: *Sociologie* 5(1), 2009a, pp. 48-68.
- Schinkel, W., De nieuwe preventie: Actuariële archief-systemen en de nieuwe technologie van de vrijheid, in: *Krisis*, 2, 2009b, pp. 1-21.
- Spijkerboer, T., *Zeker weten: Inburgering en de fundamente van het Nederlandse politieke bestel*, Den Haag, Sdu, 2007.
- Steenhuis, D.W., Strafrechtelijk optreden: Een stapje terug en een sprong voorwaarts, in: *Delikt en Delinquent*, 14, 1984, pp. 395-414 & pp. 497-512.
- Steketeer, M., J. Mak en A. Huygen, *Opgroeien in veilige wijken*, Assen, Van Gorcum, 2006.
- Verkaaik, O., *Ritueel burgerschap: Een essay over nationalisme en secularisme in Nederland*, Amsterdam, Aksant, 2009.